

פרופ' אליהו רוזנהיים

"נפה חנף – ישחית רעהו"
 (משלי י"א, ט)
 "כי לא לפניו חנף יבוא"
 (איוב י"ג, טז)

הפסיכולוגיה של חנופה במשנת חז"ל

חנופה משמעותה השמעת דברי קילוסין כוזבים או מוגזמים, במטרה לקנות את לבו של מי שמחמיאים לו או כדי להשיג ממנו טובות הנאה. חנופה היא שקר מודע. חכמים ראו בו סכנה פסיכולוגית וחברתית מרובה. אשר על כן, דנו בה רבות והסתייגו ממנה בפרוטרוט ובקפדנות.

חנופה היא מעשה (מילולי) המופעל גם על ידי מוטיבציה פנימית מפוקפקת, במקרה הטוב, ופסולה לחלוטין, במקרה הרע. המחניף אומר לוולתו דברי שבת עליו, אשר אין האומר מאמין בהם ואין הוא "עומד" מאחורי דבריו. בדרך כלל מתבטאת החנופה במילים חסרות-כיסוי, אולם היא יכולה להתבטא גם באקטים מעשיים, כגון הזמנת אדם לשבת בפורום שאין הוא ראוי לשבת בו.

החנופה אשר אנו דנים בה היא בדרך כלל כלפי הזולת, אולם המדרש מזהה גם תהליך של החנפה עצמית. כלומר, עבריינות ורשעות שהאדם עצמו, ברחשי לבו והכרתו, משכנע עצמו שהיא תקינה. הוא מסלק מעל פניו את הרשע הקיים בו בפועל ומעדיף לראות עצמו בתור בעל הליכות תקינות: "...מהו י'חנפי לב ישימו אף' (איוב ל"ו, ג)? ...אלו שהם באים ומחנפים בראשונה בלבם, הם מביאים עליהם את האף באחרונה" (שמות רבה י"א, א). בפני מתניף-עצמי כזה נחסמת פסיכולוגית הדרך לתקון המעוות ולחזרה בתשובה, כי הוא מרמה או משכנע את עצמו בדבר תמימותו המדומה. הסובייקטיביות שלו מסתירה מפניו את מצבו האובייקטיבי.

כאמור, האמת נמצאת פגומה בכל מעשה של חנופה, לפחות בכיוון של הגזמה ולעתים קרובות במובן של כזב וסילוף גמור. היפוכה של חנופה היא אמירת האמת כמות שהיא, בלי כיסוי וייפוי. המושג ההלכתי הניצב בקוטב ההפוך מחנופה, הוא התוכחה: הודעה למי שחוטא כי הוא מבצע עבירה ופנייה אליו לחדול ממעשיו. המוכיח חושף, בעוד החנפן (או, חנף, נון בצירה) מטיח ומעוות.

כפי שנראה, חכמים ביקרו בחריפות כל מעשה של חנופה, לא רק מפני שאינו דבר-אמת, אלא מכיוון שיש בכוחו להשחית את המחניף ולפגוע בתקינות הנורמטיבית של החברה כולה. בהכללה מודגשת, הצביעו חכמים על כוחה החבלני של החנופה: "ולא תחניפו את הארץ" (במדבר ל"ה, ג) – "הרי זו אזהרה לחניפים" (ספרי,

במדבר, קס"א). (קולעת הגדרתו של הרמב"ן, בפירושו שם, לחנופה: "עשות היפך הנראה והנדמה לעיניים"). מנגע בין-אישי, במיוחד במימדים כלל-חברתיים, אשר מבוסס על היפוכה של האמת או חריגה בוטה ממנה, עלול לקעקע את הקיום החברתי כולו. אם "הכל הולך" אין עוד תוקף למערך נורמטיבי. אם אינטרסים הם תחליף למציאות, כל אמירה או תיאור עלולים להיות מוטים ומוליכי-שולל. "אמר רבי שמעון בן חלפתא: פיוס שגבר אגופה של חנופה – נתעוותו הדין ונתקלקלו הפעשים, ואין אדם יכול לזער לחברו "פעשי גדולים פעעשיך" (סוטה מא, ע"ב). מה רב כוחה של חנופה! היא הרסנית וחבלנית לריבוד (מלשון רבדים; סטרטיפיקציה בלע"ז) החברתי, כי היא מוחקת את ההבדלים בין הבריות: בין מי שאיכותי לבין מי שרדוד, בין אנשי האמת לבין אנשי השקר, בין המכובד והמכבד לבין המבזה והנקלה. לא לחינם ממשיך אותה רבי שמעון לאגרוף אשר מקעקע את אשר הוא פוגע בו. פגיעתה של החנופה רעה כל-כך, כי היא מבטלת את אמות-היסוד של המשפט וההתנהלות התקינה.

נושא זה הוא בעל צביון פסיכולוגי-חברתי חשוב. בעולם נורמטיבי תקין יש "נקודות ציון" אשר על פיהם יכול האדם לשקול את התוקף של סמכויות ושל מה שהן משדרות. כלומר, מתקיימת בו דיפרנציאציה בין מקורות של סמכות לפי ערכן הסגולי ולפי מיקומם בהיררכיה החברתית. כאשר החנופה הופכת את הקטן לגדול, (וממילא גם ההיפך מתרחש: הגדול מאבד מכוחו הייחודי) תדל המבנה החברתי להיות ערכי ומציאותי. אם ניתן כבוד או מעמד בלא "כיסוי", אין עוד מסגרת התייחסות בעלת-תוקף.

אם תוארי כבוד ניתנים או "נחטפים" בלא הצדקה, אין עוד מותר לידען ולצדיק על פני חסר-הידע או המרושע. שימוש ציני בשבחים כוזבים או מופרכים מוביל לזילותא של הוקרה מבוססת ואמינה. לא נותר קנה-מידה שהאדם יכול להשתמש בו כדי להבחין בין גדלות-של-אמת לבין "גדלות" הנגזרת מיחסי-ציבור תדמיתיים.

לא ייפלא שחכמים זיהו חנופה כוזה עם גסות-רוח: "אמר רבי יוחנן (על פי זכריה ה', ט-יא) פשוט רבי שמעון בן יוחאי: זו חנופה נעזת הרוח שירדו לנגל" (סנהדרין כד, ע"א). הנכונות להעניק לזולת ו/או ליטול לעצמו כתר שאינו מגיע לו היא חוצפה יהירה.

האספקט הפדגוגי-חינוכי של חנופה הוא שחנופה עלולה להביא לחיקוי ולהפנמה של מה שלא ראוי להיות נלמד. ידוע המאמר: "פפוספין את החנפין – פפני חילול השם" (יומא פו, ע"ב). רש"י (שם) מבהיר: "שהן רשעים ומראין עצמן כצדיקים... אם יש מכיר במעשיו מצוה לפרקמו מפני חילול השם... שכני-אדם למדין מומעשיו, שסטרין עליו שהוא צדיק... ועוד: כשכא עליו (על האדם) פורענות, בני אדם אומרים: מה הועיל לו זכותו?!".

כאשר רשעות קונה לה תדמית של צדקות, כאשר הפסול עובר "הכשר", קיימת סבירות שהאדם התמים, אשר אינו יודע להבחין בין מהות לבין תדמית, ייפול ברשתו של הרשע-שהוכתר-לצדיק. הוא ישתכנע שראוי לו ללמוד מדבריו ומעשיו של הרשע וכך יוטעה לרדת מדרך הישר, למרות כוונתו הטובה להיות ישר-דרך. המצב הפסיכולוגי הנוצר על ידי חנופה לרשע הוא בעל סיכון כפול, כפי שעולה גם מדבריו של רש"י.

סיכון ראשון, כאמור, טיהור השרץ על ידי חנופה יוצר רושם מוטעה שהצדיק-המדומה מהווה מודל-חיקוי ראוי. ממילא עלולים אנשים, מן השורה, שלא להטיל ספק בדרכו ובהתנהלותו אלא דווקא להידמות לדרכו הקלוקלת, בתום לב גמור.

סיכון שני, מי שבטוח שהוא צועד בדרך הנכונה מבחינה נורמטיבית ובכל זאת מוצא עצמו במצב של מצוקה, עלול להיתפס להרהורי כפירה: מה הועילה לי דבקותי במה שהצדיק (המדומה) הציע והורה? מצב כזה יכול ליצור קרע רגשי מסוים בין האדם לבין הקב"ה.

בדיוניהם בחנופה, משתמשים חכמים במינוח הדיכוטומי רשע-צדיק. נראה שאפשר בהחלט להניח שאין המדובר דווקא בקצוות קוטביים, של איש-אוון מול איש-קודש, אלא בכל מקרה של עטיית איצטלה לא ראויה, מנופחת ומופקעת, על כתפיו של מי שאינו ראוי לכך. מבחינת סכנת הזיוף, מי שהוא רשע בעליל נראה פחות מסוכן, ממי שהוא בגדר "פרוזה" (ווי בסגול) ושיפוץ תדמיתי שלו עלול לרוממו לדרגה רוחנית שאין בו, לפחות בעיני חלק מיודעיו ורואיו.

נמשיך ונציין כי חנופה פסולה לפי חז"ל לא רק מחמת סכנותיה הנורמטיביות-אופרטיביות אלא כיוון שהיא חוטאת לאמת. האדם מצווה לרוק מדבר שקר, בלי הבדל אם ומה התוצאה המעשית של השקר. דיבורו של האדם חייב להיות אמיתי וכן לא רק באשר לעובדות חיצוניות, אלא גם ביחס למה שהוא חושב ומרגיש בתוככי הכרתו. חז"ל הכריזו כי אחד משלושה שהקב"ה שונאן הוא "הפדנן אחד בפה ואחד בלב" (פסחים ק"ג, ע"א וע"ב). האדם חייב לוודא שהתבטאויותיו מדויקות וצודקות, לפי מיטב ידיעתו. דהיינו שדיבורו הפנימי, בחדרי לבו, ודבורו החיצוני יהיו שווים. אם דבר אינו מייצג את השכנוע הפנימי שלו, אל יאמר אותו. אחרת הוא חוטא בצביעות: הוא גונב את דעת הבריות באופן מכוון ומודע, וגניבת דעת בכלל גניבה תחשב.

בדרך כלל, אדם מתפתה להחניף לזולת מחמת טובות הנאה שהוא מבקש להפיק ממנו או חשש שמא יפגע אם לא ישיר שיר הלל מזויף לאחר. ברייתא ממחשה-מדגימה זאת: "אל תאמר: אחנף לזה שיאכילני, אחנף את זה שישקני, אחנף לזה שילבישני, אחנף לזה שישכני... פאי טעא? דהיינו עובדיהו דנבאי-שקר... (כלה רבתי, ד'). נביאי השקר מואשמים ב"עבדה בעינייהם" הן על פסליהם והן להבדיל

על הקב"ה; הם מוכנים לרומם כל מי שנותן להם אוכל. הדייתא מליצה עליהם את כינויו של הנביא: "הנשכים בשיניהם" (מיכה ג', ה). יש להנתי, כי לנשיכה זו משמעות כפולה: נשיכת האוכל ונשיכת דמותו של מי שהם מחניפים לו. על כן, "הנני מאכיל אותם לענה" (ירמיה כ"ג, טו) - מחניפין להון (=עבודה זרה) ושבקין ל"י" (שם). החנפה היא תמיד על חשבון משהו או משהוא. האדרתו המזויפת של המוחף מפחיתה אוטומאטית את תוקפו ורוממותו של מי שאין מעלים אותו על נס. הדברים אמורים אפילו בדמותו הרמה של הקב"ה.

לטווח היותר רחוק, האמינו חכמים שסופה של בעת-חנופה להתפוצץ, בדיו ובפניו של המחניף. לא לעולם חוסן לחנופה. יתר על כן, חנופתו של אדם לזולתו לא רק שלא תקדם את האינטרסים שלו לאורך ימים, אלא סופה שהחוד שלה יופנה נגדו: "ואפר בני אלעזר: כל הפחנף לחברו - סוף נפל בידו, ואס אינן נפל בידו - נפל ביד בניו, ואס אינן נפל ביד בניו - נפל ביד בן-בנו" (סוטה מא, ע"ב; מובא בהקשר של ירמיה הנביא, אשר מסופר עליו שנענש בידי נכדו של נביא השקר חנניה, אותו לא הוקיע וממילא כאילו החניף לו - (ירמיה כ"ח, ו; ל"ה, יג-יד). או: רבי אלעזר הקפר אומר: "כל העכבד (ופחנף) חברו לזוס פטון - סוף שנפטו פטון בקלון" (אבות דרבי נתן כ"ט, ד). האימרה מתבססת על בלעם, אשר נעתר להזמנת בלק לקלל את ישראל למען גמול כספי ולבסוף סולק על ידו מהזירה בבושת-פנים: "ועתה ברח לך אל מקומך" (במדבר כ"ד, יא).

כלומר, בהיות החנופה, כל כולה שקרית ובוגדנית. ממילא אין היא מתברכת ביציבות. בדרך כלל, במוקדם או במאוחר, היא מתנפצת, לא פעם על ראשו של מי ששם מבטחו בכזב. אין לחנפן על מי שילין, כאשר האינטרסנטיות שלו חדלה להשפיע והוא לא רק מפסיק לקבל "יישר כוח" מהמוחנף אלא שהלה פונה נגדו. מי ששולח ידו בחוסר-אותנטיות ומפתח מצג כוזב, מסכן את עצמו, במוקדם או במאוחר. חנופה מוצגת כאן כבעלת פוטנציאל כרסומי, המחלחלת במבנה הכוזב שנבנה וגורמת לו לקרוס על מי שבנה אותו.

כאשר קבוצה או חברה שלמה נגועה בחנופות למיניהן הן פוגמות בדמותה וביכולת הישרדותה: "כל עדה שיש בה חנופה - פאוסה כנידה" ו"כל עדה שיש בה חנופה - לסוף גולה" (שתיים מבין ההשגות החריפות של רבי אלעזר על חנופה: (סוטה מא, ע"א - ע"ב). כאשר הרע מוצג כטוב או, לפחות, אינו זוכה לבקורת ("יתוכחה") החברה נמצאת מכוערת ומגונה. סופה שיפנו לה גב ויתרחקו ממנו. סופה גם שהלכידות בין חברה תתפורר והיא תאבד את אחיזתה (יציאה ל"גולה"). דוגמה טובה היא עדת קורח, אשר נתפסה על ידי חכמים כעדת-חנפים, אשר החניפו לקורח, במאבקו על ההנהגה עם משה. לדעת חכמים, קורח ידע לקנות את לבם של תומכיו בטובות הנאה והם נפלו ברשתו. עונשם היה חמור. ריש

לקיש תאר כך את מצב הדברים: "בשביל חנופה שהחניפו לקורח על עסקי לגיפה (=שתייה ואכילה) - חוק עליהם שר-של-גיהינם שיניו" (סנהדרין נב, ע"א). קורח ידע לפתותם בסעודות-יוקרה והם נסחפו לעמדה של הערכה והערצה אליו. סופן של ארוחות-חנופה אלו היה שנפער עליהם פי הגיהינום ובלע אותם בתוכו. חריקת השיניים האימתנית של שרו-של-גיהינם מבטאת מטפורית את עצמת הגינוי וממילא גודל עונשם של החנפים. כת-חנפים היא אחת מארבע כיתות (=קבוצות) אשר הוכרו עליהן שאין הן זוכות לקבל את פני השכינה (סוטה מב, ע"א). הן מושוות למספר קבוצות מגונות אחרות: ליצנים, שקרנים ודוברי לשון-הרע.

נראה שפן חשוב בחומרה שבה התייחסו חכמים לחנפנות הוא שאין המדובר רק בהתנהגות נקודתית פסולה, אלא שהחנופה מביעה התקרבות לרשע ולפחז, והידמות אליו. כלומר, חנופה כלפי אדם רע מעידה על אישיותו של המחניף שאף היא נטועה ברוע. המוחניף והמחניף מתאימים אחד לרעהו. לא לחינם הלך האחד אצל השני ולא נרתע מהחנופה, בבחינת: "לא לחינם הלך זחור אצל עורב, אלא עפני שהוא בן פיני" (בבא קמא צב, ע"ב). או, כמאמרם של הבריות: "עטייל והולך דקל רע - אצל אילנות שק" (שם). המחניף יודע שהוא אומר דברים חסרי-שחר או לפחות מוגזמים בעליל על אדם רע או ריקני. אם מעשה בזוי כזה אינו דוחה אותו, אפשר לתמוה על גבולות מוסריותו ואמינותו.

הזכרנו שחנופה היא היפוכה של התגובה המצופה על ידי חכמים, בעקבות הצווי המקראי: "הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא" (ויקרא י"ט, יז). לא רק שאסור להחניף, וכך ליפות את מה שאינו יפה ואינו ראוי, אלא שהאדם מצווה ללכת לקוטב ההפוך: לא להשאר אדיש ופסיבי מול חטא ועוול, אלא להוכיח את העברייני כדי להניאו מהדרך הרעה. בלשון הפסיכולוגיה, האדם מצופה לתת חיזוקים שליליים להתנהגות פסולה, בודאי לא חיזוקים חיוביים, אשר נוטים להגביר את הסתברותה של ההתנהגות הפסולה, הבלתי-נורמטיבית. מה הדין כאשר חנופה נדרשת כדי למנוע פגיעה מצד מי ש"מזמין" חנופה, כלומר בעל סמכות וכוח אשר עלול לפגוע באדם אם לא יתנו לו "יחס מיוחד", מחניף? מתברר שחכמים קבעו נורמה מקילה, אולם לא הכל קיבלו אותה. היו שלא היו מוכנים להשעות את איסור החנופה, אפילו אם המנעות מתנופה יכולה להביא עליהם תגמול חריף מבעל הסמכות.

מספר מקורות קובעים כי כאשר הימנעות מחנופה לבעלי זרוע עלולה לסכן את מי שאינו מצטרף להילולת החנופה, אשר הרשע מצפה לה ורגיל בה, מותר להחניף לו בלית-ברירה: "עחניפין את הרשעים בעולם-הזה עפני דרכי שלום" (פרקי דרבי אליעזר, ל"ז). דרשה תלמודית אחרת קובעת באותה רוח: "פותר להחניף לרשעים בעולם הזה, שנאמר (ישעיה ל"ב, ה) 'לא יקרא עוד לנבל - נדיב, ולבילי לא

יאמר – שוע', פכלל דבעזה"ז שח". בעולם העתידי לא יהיה עוד אילוץ לנהוג בחנופה ויקראו לילד בשמו: נבל יקרא נבל, וכילי יקרא כילי. בינתיים, המציאות בעולמנו, אינה מאפשרת תמיד להישאר מחוץ למעגל החנופה. זו עובדה קשה ומכאיבה, אולם ריאליזם שהכרח לקחתו בחשבון.

אותה עמדה מוצגת על ידי מדרש גם במסגרת דו-שיח מפורסם בין הקב"ה לבין אחד מאבות האומה, יעקב. בשולחו מתנות לאחיו עשיו, הורה יעקב לשלוחו לומר לעשיו: "כה אפר עבדך יעקב" (בראשית ל"ב, ה); "אפר לו הקב"ה: יעקב. עשית את הקודש חולו!... אפר לפניו: רבנו של עולם. אני פחניף לרשע בשביל שלא יחגני" (פרקי דרבי אליעזר, ל"ז). יעקב מציג את האירוע כמצב של פיקוח נפש אשר דוחה את איסור החנופה. המדרש אינו מביא מענה להסבר שנתן יעקב למעשהו, ומסקנתו היא: "פכאן אפרו חכמים: פחניפין את הרשעים בעולם הזה עפני דרכי שלום". כאמור, בלידת-ברירה נאלץ אדם לפעמים להחניף כדי לא להפרי את השלום במידה מסוכנת. נראה שקשה להגדיר מראש קריטריונים לסיכון זה: בסופו של דבר השיקול הוא סובייקטיבי, לפי תפיסת המצב על ידי מי שמצוי בו.

בטרמינולוגיה של חז"ל "נתינת מקום לשעה" עלולה לחייב שימוש בחנופה. כלומר הסתכלות נכוחה במצב נתון וניתוחו המדוקדק, מחייבת לעתים להוריד את הראש ולנקוט בחנופה: "אבות העולם נתנו פקוס לשעה והחניפו לפי שהשעה בידו" (מדרש תנחומא ויחי, ח; דוגמאות מובאות שם). ההכרח, אם הוא הכרח אמיתי, לא יגונה.

אולם לא הכל נקטו ב"היתר" זה. דוגמא מובהקת להימנעות קיצונית מחנופה או אף מראית-עין של חנופה היא ניהול דינו של אחד מעבדי ינאי המלך על ידי שמעון בן שטח. כמתואר במסכת סנהדרין (יט, ע"א-ע"ב), שמעון בן שטח לא היה מוכן "לעשות הנחה" כלשהיא לינאי המלך ועמד על כך כי יקוימו בו כל דקדוקי הדין. לבא ביחד עם עבדו שרצח ולעמוד על רגליו בפני בית הדין. כל עמדה אחרת לא רק שהייתה עלולה להיות מנוגדת לסדרי-הדין המתאיבים, אלא הייתה מתפרשת כויתור חפני לינאי המלך, מחמת אימתו (אשר ממנה נרתעו אמנם שאר חברי בית הדין, ואף נענשו על כך, לפי הסיפור התלמודי).

פרשה דרמטית אחרת עוררה, כנראה, סערת חילוקי-דעות נרחבת. הכוונה לאירוע הידוע שהיה מעורב בו אגריפס המלך. כידוע היה אגריפס מזרעו של הורדוס, כלומר לא ממוצא יהודי מלא (אף כי אמו אכן הייתה יהודיה). הוא עצמו דבק בדרך התורה ובהליכותיה. המשנה (סוטה מא, ע"א) מספרת על מעמד קריאת פרשת המלך על ידי, בחג הסוכות שלאחר השמיטה. אגריפס מתואר שם כמי שניגש למעמד בחיל ורעדה: "...והפלך עופד ופקבל (את ספר התורה) וקרא וישב... (אולם) אגריפס הפלך עפד וקבל, וקרא עופד ושבתו חכמים... וכשהגיע ל"לא תוכל לתת עליך איש נכרי" (דברים י"ז, טו) – זלגו עיניו דפעות, אפרו לו: אל תתירא אגריפס,

אחינו אתה. אחינו אתה!" המלך, זר שהומלך על ידי הרומיים, חש עצמו במצב פגיע על היותו שלא מקהל ישראל. חכמים נתנו לגיטימציה לאחוה (משורש "אח") שלו, כלומר להיותו כאחד העם, בזכות המוטיבציה שלו והנהגותיו.

אולם לא הכל צדדו בהכרזת "אחינו אתה". להיפך, גינוי חריף להכרזה זו הובעה בשמו של רבי נתן: "באותה שעה נתחייבו שונאי ישראל כליה. שהחניפו לו לאגריפס" (שם, שם, ע"ב). רבי חנינה בן גמליאל אמר שבפועל התגשמה גזירת הכליה: "הרבה חללים נפלו באותו היום שהחניפו לו" (ירושלמי סוטה ז, ז). אמנם היה אגריפס אח בשל היותו בן לאם יהודיה, אולם משפחתו נחשבה למשפחת עבדים, ולא היה מקום למחות לו כפיים ולהעלותו על נס בתור אח. חכמים אלו והתומכים בהם ראו בהכרזת החכמים באותו מעמד חנופה פסולה, חנופה שיש בה זילותא של מלכות ישראל, זלזול אשר ענשו קשה עד מאד. הם בדאי היו ממליצים להגיב על דמעותיו של אגריפס בשתיקה רועמת.

המונח "מפני דרכי שלום" הוא רב-אנפין ומתייחס לתקנות מגוונות שקבעו חכמים כדי להקל על זרימה חברתית-פסיכולוגית נינוחה ורגועה יותר. בענייננו, מותרת השעיה חלקית של "מדבר שקר תרחק" כדי למנוע פגיעה בשקט החברתי ובתקינות היחסים הבין-אישיים.

סמכות "מזמינה" חנופה, אם על ידי דרישה מפורשת או נרמזת שיאדירו ויעריצו אותה, או מכוח תפיסתם הסובייקטיבית של הכפופים כי מוטב להם להחניף למושל כדי לרכוש את לבו ואהדתו. מדרש מציין כי "פלך בשר-ודם... הכל עקליסין לפניו... הכל עחניפין לו" (מכילתא שירה, א). החנופה כלפי סמכות אנושית שיש לה עוצמה, נובעת לאו דווקא מהחלטה מודעת. לא אחת פועל פה מנגנון פסיכולוגי המכונה "הזדהות עם התוקפן". דהיינו, כאשר נבצר מהאדם להתייבב בפני סמכות ולהתמודד עמה, הוא עשוי לבחור דרך עקיפה של "השתלבות" עם מקור הכוח וקבלת נקודת-מבטו: "אם אינך יכול ללחום עימהם - הצטרף אליהם" אומר פתגם אנגלי ידוע. מטרתה של הצטרפות זו היא למנוע מ"האני" תחושת חוסר-אוניס וחדלון למול הסמכות, אם אני הולך עמה אני מדמה לעצמי שגם אני בעל ערך וכוח, כמותה. התהליך נראה לא פעם, למשל, בקרב ילדים הנתונים לסמכות קשה ומחמירה, והם מקבלים עליהם את הדין על ידי אימוץ בקורת-עצמית מחמירה, לעתים אפילו יותר מזו של הסמכות הקפדנית.

לא רק סכנה מתירה "להתיר את החגורה" קצת ולהשמיע שבחים מוגזמים, אלא גם מעמד חברתי כלכלי. למשל, רבי ורבי עקיבא נודעו כמי שכיבדו עשירים בזכות עושרם; הפרושים המקובלים מנמקים-מתרצים זאת בכך שהמטרה הייתה להשפיע על העשירים שישפיעו מהונם על אחרים (עירובין פה, ע"ב). "הנחות" ניתנו לעתים לבעלי מעמד של הנהגה בכך שלא תמיד הוחלו עליהם אותם

קריטריונים שהיו מופעלים כלפי מי שאינו במעמד. המדובר לאו דווקא בחנופה. למושג, "תודוס איש חזי הנהיג את בני חזי לאכול גדיים מקולסין (=צליזים) בלילי-פסחים, שלחו לו (חכמים): אלעלא תודוס אתה (רש"י): "אדם חשוב" גזרע עליך נדווי" (פסחים נג, ע"א).

אולם כאשר מדובר בחנופה פעילה או מה שעלול להראות לעין כחנופה היו חכמים רגישים להבטיח שלא פועלים עליהם, או מתוכם, שיקולי חנופה. כמה דוגמאות:

"רב עולא בריה דרב עלאי הוזה ליה דינא קציה דרב נחמן. שלח ליה רב יוסף (לרב נחמן): עולא חברנן, עפית בתורה ופצות! אפר (רב נחמן): לפאי שלח ליה לחנפיה ליה (=לי?) הדר אפר: לפישא בתגריה (=הקדפת דינן), אי נפי לשודא דדייני" (שבועות ל, ע"א). רב נחמן תמה על מהות ומגמת ההמלצה החמה ששלח לו רב יוסף על מי שדינו עומד להתברר בפניו. הוא נזעק כי לכאורה יש פה חנופה משחדת, אשר אינה ראויה ויש למונעה. לאחר עיון בדבר, הוא מוצא הסברים מקלים: האחד, ההמלצה נועדה רק להקדים את דינו של העמית בלוח המשפטים היומי, כלומר הקלה פרוצדוראלית-טכנית, בלי נסיון להשפיע על הדין באופן מהותי. השני, האלטרנטיבי, הוא שאם יתברר שהדין אינו ניתן להכרעה הלכתית פורמאלית, אלא יהיה תלוי באומד-הדעת השיפוטי, הרי אז, בלשונו של רש"י: "זק ראו לזכותו, שחכם וצדיק הוא". ספק אם שתי הסיבות עומדות במבחן השוויון המלא בדין, אשר עליו מקפידה ההלכה כל-כך, כולל בצד הפרוצדוראלי ולא רק התוכני. אולם הדברים מובאים כאן, רק כדי לציין את הרגישות שבה התייחסו חכמים לאפשרות של חנופה.

רגישות זו בלטת דווקא בעניין האפשרות שתלמידי-חכמים יקבלו, או יראו כמקבלים, התחשבות מהותית בבירור דיניהם בבית דין. מסופר על רב יהודה שהוזמן לדין, בפני רב נחמן, על ידי אדם שנודה על ידי רב יהודה בגלל ביווי תלמידי-חכמים. המצב היה עדין: רב יהודה מצדו נענה להזמנה לדין משום כבודו של רב נחמן, אף שלא היה חייב לסור למרותו, ואילו רב נחמן מוצא עצמו מתנצל על ההזמנה בשל גדולתו של רב יהודה. עם זאת הוא אומר לרב יהודה: "הואיל ואתא פו להכי - לישתעי (=ישב) פיליה... כי היכי דלא ליבת: עתנפי ונען אהדדי" (קדושין ע, ע"א-ע"ב). רב נחמן פותח בדיון המשפטי ומציג לרב יהודה סדרת שאלות על הבסיס ההלכתי של פסיקתו. אף שרב נחמן מביע את תחושתו שרב יהודה עדיף עליו בידענותו, הוא אינו מהסס לברר את התביעה שהגיש נגדו המנודה. רב יהודה נקרא להסביר את מעשהו, למרות סמכותו ההלכתית הברורה, למען לא יצא שם של חכמים כמי שמחניפים זה לזה.

כמוכן שחשוב להבחין הבחנה חדה בין חנופה לבין תמיכה ומתן-כבוד, בין אדם לחברו בכלל ובין חכמים בפרט. מבחינה פסיכולוגית-חברתית מצופה שיתוף-פעולה בין חכמים, כדי למנוע לזות-שפתיים שהם סותרים זה את זה או שאינם מכבדים זה את דעת זה. אחדות השורות, מבחינת הוקרה והערכה, הייתה חשובה לחכמים. הדברים מודגמים על ידי אמרתו חריפת-הלשון של רבי יוחנן בן זכאי: "ואפתו, זונות פפרכסות זו את זו, תלפידי חכמים לא כל שכן?!" (שבת לד, ע"א). כלומר, פרוצות מיפות את הופעתן ומקשטות האחת את השנייה, קל-וחומר שחכמים אמורים "לפרגן", לגבות זה את זה. אם זו הנורמה של נשים העוסקות בעיסוק בלתי-נורמטיבי, כל שכן שראוי לחכמים לדאוג האחד למעמדו וחזונו הציבורית של חברו.

קצפו של ריביז (שם) יצא על "ההוא סבא" שהטיח בו שהוא "טיהו את בית חקבנות". הכוונה לטיהור מקומות ציבוריים מסוימים כדי לאפשר לכוהנים להשתמש בהם. חשובה ההדגשה של ריביז על סיבת אכזבתו המרה מאותו זקן, אשר ביקר אותו בפומבי: "עכשיו שהיית ענין ונענית אתני", כלומר, השתתפת בדיונים ואתה יודע את מהלכם, ובכל זאת אתה מקטרג על הצעדים שנקטתי? (לטהר אדמות קשות ולטמא שטחים שאדמתם רפוייה).

רגישותם של חכמים לאפשרות של נפילה למלכודת החנופה, עולה גם מסיפור דרמטי, יוצא-דופן: "עולא, בעלותו לארץ-ישראל, התלוו אליו שני אנשים מבית חזאי. קם אחד (פהם) ושחט את חברו. אפר לו (הרוצח לעולא): יפה עשית? אפר לו (עולא): כן, וקפרע לו (חתוך לו עוד) את בית השתייה (=הגרון)... כאשר בא (עולא) בפני רבי יוחנן, אפר לו: אולי חס ושלום החזקתי ידי עוברי עבירה? אפר לו (רבי יוחנן): נפשך הצלת". (נדריים כב, ע"א). בלית ברירה, מול רוצח אלים, עולא מרגיש אילוץ לייפות את המעשה הנורא. כלומר, החנפה ממשית, מרחיקת לכת. הוא לא נרגע עד שרבי יוחנן נותן גושפנקא הלכתית למעשהו: פיקוח נפש. יש להניח שההמלצה להמשיך את ביתוק הצוואר נועדה להחיש את מותו של הגוסס ולסיים את יסוריו.

סיפור אחר, גם הוא בנסיבות מיוחדות, מבליט אף הוא את החשיבות שייחסו חכמים להימנעות מחנופה מצדם. רב יהודה נידה תלמיד-חכם שיצא לו שם רע והוא היה חשוד בדבר עבירה. לפני מותו של רב יהודה נכנס אליו המנודה... כאשר ראהו רב יהודה... חייך. "אפר לו (המנודה): לא די לך שנדיית אותי איש (=אותי) אלא אתה גם פחייך עלי? אפר לו (רב יהודה): לא בגללך אני פחייך, אלא בלכתך לעולם ההוא. ברוחה (=שפחה) דעתי שלא התנפתי אפילו לאדם כעוך" (מועד קטן יז, ע"א). רב יהודה משתבח בכך שפעל כדין ולא התפתה להחליק דברים בגלל חנופה לאותו חכם, אשר היה, כנראה, בעל מעמד וכוח. גם בשעה קריטית זו, רב יהודה שמח שלא נכשל בחנופה!

עקב חומרתה של חנופה וההסתברות הגבוהה שהבריות יכשלו בה, נקטו חכמים בצעדי מניעה: "וְאֵרַב רַבִּי יִרְמְיָה בֶּן אֱלִעָזָר: עֲקַצְתָּ שִׁנְתּוֹ שֶׁל אָדָם אוֹפְרִים בְּפָנָיו, וְכוּלּוֹ שֶׁלֹּא בְּפָנָיו" (ערובין יח, ע"ב). מבהיר רש"י: "אין מרצין בטבח לפניו, מפני שנראה כמחניף". החנפה אינה בהכרח צעד אובייקטיבי; היא יכולה להראות בתור שכזו, גם כאשר האומר אינו מתכוון להחניף. מזוית של מראית עין, כלומר מנקודת מבט סובייקטיבית, עלולים דברי-שבח מפליגים להיתפס על ידי הסביבה כחנופה או חשד-חנופה, וגם מזה צריך להישמר.

דוגמה לחשש של חנופה אפשרית מצד תלמידי חכמים: "כלתני של רב זביד פרדה (בבעלה). תפסה (=החזיקה) בנגד אחד. ישנו אפיקר. ופר זוטרא ורב אשי. וישב רב גמדה ענהם... ישנו זאפת: פרדה – הפסידה בלאותיה קייפין (=נגדיה הפשוטאים). אפר להם רב גמדה: "פשוט שרב זביד הוא אדם גדול – אתם מחניפים לו?!" (כתובות סג, ע"ב). לא נכנס לגופה של המחלוקת, אולם ראוי לציין כי רב גמדה לא רק הקשה על הפסיקה, אלא מעלה במפורש אפשרות של מוטיבציה פסולה, כלומר הטיית דין מחמת חנופה לחותנה של האישה.

חשד דומה עולה מסיפור-מעשה אחר: "בני בית הנשיא תפסו אפה (=שפחה) של יתומים פסיפטה (לכיסוי חוב שהגיע להם פאבי היתומים)... ישנו רבי אבהו ורבי חנינא בן פפי ורבי יצחק נפתא. וישב רבי אבא ענהם... אפר להם (רבי אבהו): יפה תפסתם! אפר לו רבי אבא: פשוט שהם בני הנשיא, אתם מתחנף להם?!" (כתובות פד, ע"ב). שוב, הטיעון-חשד שמביע רבי אבא הולך אל מעבר לפלוגתא העניינית. כלומר, יש חשש להטייה מחמת החנפה וצריך לבדוק בשבע עיניים שהיא לא מתרחשת בפועל.

מה שתואר עד כאן בעניין יחסם ההלכתי והרגשי של חכמים לחנופה, "מתנקז" לאזהרות עונשיות מרחיקות-לכת של רבי אלעזר בדבר עונשם הצפוי של בעלי-חנופה: "כל אדם שיש בו חנופה עניא אף לעולם... ולא עוד שאין תפילתו נשענת... אפילו עוברין שבמעי אפן פקללים אותן(!)... נפל בגיהנם" (סוטה מא, ע"ב - מב, ע"א). נפשו של החכם סולדת מחנופה והוא מציג אותו במלוא כיעורה, באמצעות הסנקציות שהוא מבטיח כי ינקטו נגד החנף, לפחות במידה שהוא בגדר חנפן כרוני.

אולי שיאה של הסתייגות והתרחקות מחנופה מתוארות בהתייצבות בגילוי-לב מול הקב"ה בכבודו ובעצמו. ידועים דברי הירושלמי (ברכות פ"ז, ה"ג) על נביאים שהשמיטו תארים של הקב"ה ממתבע שקבעו חכמים, על פי דבריו של משה, "הגדול הגבור והנורא", בפתח תפילת עמידה. ירמיהו השמיט את "הנורא" מחמת חורבנו של בית המקדש; דניאל השמיט "הגבור" כיון ש"בניו מסורין בקולרין". נשאלת שם השאלה: "ובשר-ודם יש בו כח לתת קצבה לדברים הללו?" כלומר, מי

האדם שיכול לקצוב, להעריך את התנהלותו של הקב"ה. המענה-הסבר שנתן רבי יצחק בן אלעזר לצעדים שנקטו שני הנביאים הוא: "ודעין הן הנביאים שאלוהן אפתן ואין פחנפין לון". אמירת האמת קודם לכל; חותמו של הקב"ה אמת. הנביאים ידעו שהתיצבותם מול הקב"ה חייבת להתבסס על המציאות כפי שראו אותה לנגד עיניהם בזמנם. כל חנופה לא תתקבל על ידי המקום.